

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

**Посібник
для підготовки до іспиту**

Харків
«Право»
2019

УДК 343.95(035)
К64

Коновалова В. О.

К64 Юридична психологія : посіб. для підгот. до іспиту / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько – Харків : Право, 2019. – 192 с.

ISBN 978-966-937-547-6

Посібник підготовлено відповідно до навчальної програми курсу з юридичної психології. Матеріал подано за формою: питання – відповідь. Видання містить стислі відповіді на питання, які виносяться на іспит і тому може бути корисним під час самостійної підготовки студентів. Запропоновано також перелік літератури, яку бажано опанувати під час вивчення предмета з юридичної психології.

Для студентів, курсантів, слухачів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.95(035)

ISBN 978-966-937-547-6

© Коновалова В. О., Шепітько В. Ю., 2019
© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

1. Предмет юридичної психології

Поняття «психологія» походить від грецьких слів ψυχή – душа і λόγος – слово; вчення, що означає знання про душу, про психічне. Як наука психологія вивчає факти, закономірності й механізми психіки. Юридична психологія вивчає особливості психіки в системі «людина – право».

Психічне життя людини, пов'язаної із судочинством і правовою діяльністю, має особливості, характер яких визначається виконанням безлічі різноманітних соціальних і правових функцій. Саме дана обставина сприяла формуванню *юридичної психології* – науки, яка досліджує закономірності психіки людини, що виявляються у сфері суспільних відносин, які регулюються правом.

Юридична психологія покликана розробляти загальні закономірності психологічної науки в їхньому специфічному відображенні – з погляду права. Природна цілісність цієї науки є відтворенням глибокої інтегративності базових наук (психології та юриспруденції), розвиток яких створив передумови для виникнення юридичної психології. У сучасній юридичній психології виділяють закономірності, пов'язані з психологічними аспектами правотворчості, психологією правосвідомості й праворозуміння, психологічними проблемами правозастосування.

Юридична психологія – це галузь психології, яка вивчає закономірності й механізми психіки людини в сфері регульованих правом відносин.

2. Завдання юридичної психології

Юридична психологія як наука ставить перед собою певні завдання, що забезпечують розвиток наукових концепцій і розробку рекомендацій із найбільш ефективного здійснення правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності. До них належать:

1) вивчення психології особистості юриста (слідчого, прокурора, судді, адвоката й ін.) і його діяльності, психологічних особливостей юридичної процедури;

2) розгляд психологічної ефективності дії норм права, правотворчого процесу;

3) дослідження психологічної структури злочину й особи правопорушника, формування антисоціальної настанови і методів попереджувальної діяльності;

4) вивчення шляхів формування психічної діяльності учасників судочинства з метою найбільш оптимального виконання завдань правосуддя;

5) розгляд психологічних основ проведення окремих процесуальних дій з метою найефективнішого здійснення пізнавальної діяльності та її організації;

6) дослідження психологічних закономірностей пенітенціарної діяльності з метою розробки системи заходів, що сприяють корекції поведінки засуджених;

7) створення рекомендацій щодо навчання і виховання працівників правозастосовчих органів, спрямованих на формування професійно необхідних якостей;

8) розробка практичних рекомендацій для юристів щодо здійснення правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної функцій;

9) забезпечення правозастосовчої практики психологічним знанням, розробка методик психологічної діагностики й судово-психологічної експертизи;

10) аналіз психологічних характеристик правового виховання громадян з метою розробки методів профілактичної діяльності щодо окремих осіб і груп населення.

===== 3. Система юридичної психології

Юридична психологія, досліджуючи різноманітні форми психологічних явищ у сфері застосування права, має підпорядковувати їх певній науково обґрунтованій системі, що поєднує комплекс і спрямованість психологічних знань. Система будь-якої науки передбачає виклад логіки дослідження, основних його напрямів, структури знань, обґрунтованих складовими закономірностями. Суміжний характер

юридичної психології, зумовлений її тенденціями і тяжінням, з одного боку, до загальної психології, а з іншого – до юриспруденції, спричиняє певні труднощі у формуванні її системи.

Традиційно юридична психологія поділялася на загальну й особливу частини. До *загальної частини* відносили питання наукознавчого характеру, а саме: предмет науки, визначення її методів, завдань, місця в системі наук і власне системи науки. Загальна частина охоплювала також питання з історії юридичної психології в аспекті передумов її виникнення, аналіз найважливіших етапів її розвитку, тенденції, що відобразилися у фундаментальних наукових працях, дослідження методологічних засад науки.

Особлива частина юридичної психології охоплювала значний комплекс питань, пов'язаних із психологічними сторонами судово-слідчої діяльності. До них, зокрема, належали проблемні питання психологічної характеристики процесуальної діяльності, що розглядаються як визначальні в організації судово-слідчої роботи, професійні якості осіб, які здійснюють провадження у справах, психологічні основи доказування, організації й планування слідчої та судової роботи. Даний розділ містив також питання, що характеризують психологічні основи окремих процесуальних дій, таких як слідчий огляд, допит, пред'явлення для впізнання, перевірка показань на місці, слідчий експеримент, обшук, призначення і провадження судово-психологічної експертизи.

В сучасній юридичній психології, виходячи з характеру досліджуваних нею закономірностей, як відносно самостійні, виділяють чотири основні галузі: правову, кримінальну, судову і пенітенціарну психологію. У свою чергу, кожна галузь відповідно до своєї спрямованості досліджує групи психічних закономірностей, що належать до її предмета.

В юридичній психології виокремлюють нову галузь – *правову психологію*. Ця галузь покликана вивчати психологічні особливості дії права як чинника соціальної регуляції поведінки людини чи групи людей, психологічні закономірності правотворчого процесу, психологічні механізми правосвідомості та праворозуміння. В юридичній психології досліджуються не лише проблеми психологічних

закономірностей правопорушень (злочинів), а й психологія правомірної поведінки, психологічні особливості недопущення злочинних дій, впливу соціальних заборон, громадської думки, моралі, правових розпоряджень на поведінку особи, формування її правослужняності.

Кримінальна психологія вивчає: а) психічні закономірності, пов'язані з формуванням антисоціальних настанов, мотивів вчинення злочину і протиправних дій, поведінкою осіб, які характеризуються делінквентністю (схильністю до правопорушень); б) психологію формування груп правопорушників, роль конкретних обставин і факторів, що сприяють їхній появі; в) форми і способи діяльності, спрямованої на попередження антисоціальних тенденцій, виявлення причин і умов, що у психологічному аспекті сприяють формуванню антисоціальних настанов та їх проявам, розробляє конкретні заходи профілактичного характеру.

Судова психологія як предмет дослідження включає проблематику, що стосується психологічної характеристики правоохоронної діяльності, пізнавальних процесів, пов'язаних із доказуванням, психологічних основ проведення окремих процесуальних дій, а також аналізу психологічної сторони формування внутрішнього переконання. До предмета судової психології належить і вирішення комплексу питань, що характеризують психологічний аспект профілактичної діяльності в сфері судочинства.

Пенітенціарна психологія вивчає психологічні особливості посткримінальної поведінки і відбування покарання у відповідних установах. Предмет її дослідження – психологічна структура особи, яка відбуває покарання (її адаптація, ставлення до встановленого режиму, вироку); психологічний бік формування мікрогруп та їхньої спрямованості; методи впливу та їх оптимальне сполучення, що застосовуються з метою створення необхідного психологічного клімату, та ін. До предмета пенітенціарної психології входить також система заходів, які забезпечують розробку і застосування прийомів виховного впливу, навчання педагогічного персоналу (вихователів), формування у них навичок, необхідних для здійснення виховних функцій.

4. Місце юридичної психології в системі наук. Зв'язок юридичної психології з суміжними дисциплінами

Стосовно юридичної психології базовою наукою є загальна психологія, тому перша, будучи за своїм характером і спрямованістю суспільною наукою, тяжіє до природничих засад свого походження. Усі психічні прояви, що виявляються в психічних процесах, властивостях і станах, як і в інших характеристиках психологічної структури особи, зумовлені фізіологічними закономірностями. Психічні процеси, що виникають у людини внаслідок дії внутрішніх і зовнішніх факторів, є відповіддю на подразники, що викликаються рухом матерії в її різноманітних формах.

Юридична психологія пов'язана також із окремими галузями психологічної науки (соціальною психологією, віковою психологією, педагогічною психологією, інженерною психологією, психологією праці тощо). На підставі даних цих галузей юридична психологія виробляє диференційовані підходи до методів і засобів психологічного впливу для певної категорії осіб, визначення соціального статусу і ролі особистості в групі, формування мікроколективів та ін.

У формуванні юридичної психології значне місце належить її правовим основам. Сама назва науки – юридична психологія – передбачає не лише спрямованість на використання психологічних знань, а й певні режими, в яких вони можуть застосовуватися. Наявність правових настанов для юридичної психології означає, що її дослідження і рекомендації мають точно відповідати демократичним засадам судочинства, його принципам і змісту окремих правових норм, тобто за своєю сутністю не суперечити тим демократичним і моральним настановам судочинства, які забезпечують виконання завдань, поставлених державою перед правоохоронними органами.

Юридична психологія пов'язана з різними юридичними науками. Існує зв'язок юридичної психології з теорією держави і права. Необхідно зазначити, що в теорії держави і права досліджуються проблеми правової свідомості, механізму дії правової системи, правомірної та протиправної поведінки, дії юридичної відповідальності. Усі за-

значені проблеми (категорії теорії держави і права) не можуть бути вивчені без залучення психологічної науки. Певною мірою і юридична психологія вивчає дані проблеми, хоча відмінності в дослідженнях теорією держави і права та юридичною психологією цих явищ лежать у глибині підходу й аспектності.

Тісний зв'язок юридичної психології прослідковується з такими юридичними науками, як кримінальне і цивільне право, кримінальний і цивільний процеси, кримінологія і криміналістика. Так, кримінальне право, досліджуючи питання, пов'язані із суб'єктом злочину і його суб'єктивною стороною, осудністю, мотивом злочину, виною, вчиненням злочину в стані сильного душевного хвилювання, доведенням до самогубства тощо, – не може обійтися без використання положень юридичної психології. Зокрема, дані психології сприяють визначенню віку кримінальної відповідальності, покарання тощо.

Юридична психологія взаємопов'язана і з процесуальними науками (кримінальним процесуальним і цивільним процесуальним правом). Дослідження проблем доказування, внутрішнього переконання судді, процесуального статусу учасників кримінального процесу тощо не може бути здійснене без залучення даних психології. У цьому плані набули розвитку «психологія показань свідків», «психологія внутрішнього переконання», «психологія потерпілого чи обвинуваченого» та ін.

Існують тісні зв'язки між юридичною психологією і криміналістикою. Криміналістика служить цілям розкриття, розслідування, судового розгляду і запобігання злочинам, а також розробляє оптимальні прийоми і методи збирання, дослідження, оцінки і використання доказів. Тому криміналістика максимально використовує дані психології. Юридична психологія сприяє розробці тактичних прийомів, заснованих на використанні на необхідному рівні психологічного впливу, що дає змогу встановити психологічний контакт, викрити неправду, актуалізувати забуте.

5. Передумови застосування психологічних знань у судочинстві

Історія юридичної психології починається з перших спроб застосування психологічних знань у кримінальному судочинстві. Ще з давнини робилися спроби проведення випробувань, механізм яких був заснований на психофізіологічних закономірностях людського організму. У різних народів використовуються певні способи випробувань. Так, на Стародавньому Сході був відомий ордалій. Зокрема, за вавилонським й індійським правом підозрюваного випробовували водою (у річці). В інших народів відомі випробовування «розпеченим залізом» (у європейців), «рисом» (у китайців), «там-тамом» (в африканців).

У середньовічному кримінальному процесі також широко застосовуються випробування. Положення «Кароліни» (Кримінально-судового уложення імператора Карла V, що вийшло в 1532 р.) визначали процедуру «ведівських процесів». У цей період використовується «випробування водою» («купання відьом»). Процедура полягала в такому: руки, ноги і все тіло зв'язували мотузкою, а потім зіштовхували у воду. Якщо стихія не приймала випробовувану і тіло спливало, жінка визнавалася відьмою.

Випробування «розпеченим залізом» полягало в тому, що випробовуваного примушували взяти рукою розпечений на вогні металевий предмет. Після цього рука перев'язувалася і через певний час пов'язка знімалася. Якщо опік був сильним, не загоювався, робився висновок, що особа причетна до вчинення злочину. Психофізіологічний механізм полягав у тому, що особа, яка причетна до вчинення злочину, перебуває в стані емоційного напруження, при якому відбувається підвищене потовиділення на долонях рук. В разі, якщо руки випробовуваного вологі, – рана загоюється довго, а отже, особа причетна до злочину і є винною.

Крім різних випробувань у цей час проводиться «добре дізнання», «допит з тортурами». Широке застосування має й психічне насильство – «залякування словами» (показують знаряддя катувань і пояснюють їхнє призначення). У процесі допиту використовують-

ся наполегливі розпитування. Типові запитання зводилися до такого: де і коли відбулася змова з Дияволом, яким чином відьма віддавалася йому, скільки разів гостювала на шабаші, що там відбувалося тощо.

В інквізиційному процесі особисте визнання вважалося основним доказом. Причому таке визнання одержувалося за допомогою катувань і тортур. «Допит з тортурами» передбачав: використання лещат, якими обвинуваченому поступово стискали пальці; «іспанський чобіт» (металева пластина чи колодка), що стягує гомілку; розтягування за допомогою мотузкових лебідок; підняття «на дибу» тощо.

Певна увага при оцінці показань обвинувачених приділялася спостереженню за їхніми психофізіологічними реакціями на подразник (зміну тембру голосу, міміки, жестів та ін.). Робилися спроби створити відповідні умови, в яких особа відображає свої щирі почуття (обвинувачений у кімнаті біля трупа повинен був говорити правду).

На зміну інквізиційному процесу поступово приходять змагальний процес (буржуазний). Розвиток цивілізації викликає перегляд засобів одержання доказів, використання наукових даних психології. У судовому процесі від застосування загальножиттєвих знань психології переходять до узагальнення і використання закономірностей психологічної науки.

==== 6. Розвиток та стан юридичної психології

Юридична психологія як наука виникає у XVII–XVIII ст. Саме в цей час з'являються перші наукові праці з психології, звернені до сфери кримінального судочинства. Так, І. Т. Посошков (1652–1726) висловлювався щодо необхідності врахування психологічних особливостей злочинців, пропонував психологічні рекомендації щодо допиту свідків і обвинувачених («Книга про жадобу і багатство»). М. М. Щербатов (1733–1790) у своїх роботах указував, що закони повинні розроблятися з урахуванням індивідуальних особливостей особистості («Історії Російської імперії з давніх часів»).